

ՀԱՅ ԱՌԱՋԻՆ ՕՐՀՆԵՐԳՈՒՆԵՐԸ

ՀԵՆՐԻԿ ԲԱԽՉԻՆԵԱՆ
litart.yerevan@gmail.com

Ե. դարում սկզբնաւորում է հայ ազգային եկեղեցական երգ-երաժշտութիւնը՝ նախ թարգմանական, ապա նաեւ ինքնուրոյն բնագրերի հիման վրայ: Ըստ այդմ ծնունդ է առնում հայ պաշտօնական օրհներգութիւնը (կցուրդներ, ապա՝ շարականներ), որը նշանաւորում է վաղ միջնադարի հայ անհատական բանաստեղծութեան սկզբնաւորումը¹:

Հայերէն առաջին օրհներգերը կամ կցուրդները ստեղծել են Մեսրոպ Մաշտոցը եւ Սահակ Պարթեւը՝ իրենց իսկ արարած ձայնեղանակների, իրենց իսկ կազմած Մաղմոսարանի եւ հայ եկեղեցական տօնացոյցի հիման վրայ:

Մեսրոպ Մաշտոցի վարքագիր Կորիւնի եւ Ոսկեդարի խոշոր պատմիչներ Մովսէս Խորենացու եւ Ղազար Փարպեցու վկայութիւններից մակարերում է, որ մեծ ուսուցչապետը զբաղուել է նաեւ երգ-երաժշտութեամբ, այն ուսուցանել է իր սաներին եւ գրերի գիւտից յետոյ մեծապէս նպաստել «հասարակաց աղօթք»ի եւ եկեղեցական ծիսակարգի հայացմանն ու ճոխացմանը:

Յետագայ սկզբնադրիւրներն արդէն որոշակիօրէն վկայում են, որ Մաշտոցը (Սահակ Պարթեւի հետ) կարգաւորել է հայ եկեղեցական երգերի ձայնեղանակները, հեղինակել է ինքնուրոյն հոգեւոր երգեր, եւ նրան են պատկանում Պահոց կամ Ապաշխարութեան կարգի օրհներգերը:

Հայ եկեղեցու ընդունած *Շարակնոց* ծիսարանի ցանկում ասուած է հետեւեալը՝ «Նախ՝ սուրբն Իսահակ եւ սուրբն Մեսրոպայ՝ ասացին զուրբն եղանակատր ձայնսն, եւ երկու ձայն ստեղիս:

Ա. Ապա՝ սուրբն Իսահակ՝ զՂազարուն, եւ զկարգն Աւագ շաքարուն:

Բ. Եւ սուրբն Մեսրոպայ՝ զկարգն Ապաշխարութեան»²:

Մի շարք ուսումնասիրողներ, այդ թւում նաեւ Մանուկ Աբեղեանը, գտել են, որ Ապաշխարութեան կարգի բոլոր երգերը չեն կարող մէկ հեղինակի գործ լինել, քանի որ դրանք ունեն լեզուաւսճական բաւականին տարբերութիւններ: «Եթէ Ս. Մեսրոպը հեղինակ է ապաշխարութեան շարականների, նա առանձին երգեր միայն յօրինած պիտի լինի եւ ոչ

մի ամբողջ կանոն»³։ Եւ քանի որ Ե. դարում օրհներգերի համար կանոնը տակաւին սահմանուած չի եղել, ուստի եւ Ապաշխարութեան կարգին պատկանող երգերի թուաքանակն ու դասաւորութիւնը ուրիշ են եղել։

Ասատուր Մնացականեանը եւ Նիկողոս Թաւադրեանը ձեռագրական տուեալների հիման վրայ քննել են Մաշտոցին վերագրուած երգերի ու դրանց թուաքանակի խնդիրը՝ կատարելով արժէքաւոր ճշտումներ⁴։ Ըստ այդմ, Մաշտոցի յօրինած օրհներգերը պիտի փնտռել Շարակնոցի Ապաշխարութեան կարգի ութ երգաշարքերի մէջ⁵։ Դրանցում երգերի քանակը կազմում է 157 միաւոր։ Սրանց պիտի աւելացնել այն ութ երգերը, որոնք յետագայում ինչ-ինչ պատճառով դուրս են մնացել կանոնական ծիսարանից եւ դարձել պարականոններ։ Ըստ այսմ, մաշտոցեան օրհներգերի ընդհանուր թիւը կազմում է 165 միաւոր, աւելի ստոյգ՝ 164, քանի որ պարականոններից մէկը («Ուրախացիր, Աստուածածին» Մեծացուցէն) վստահաբար Մաշտոցի հեղինակածը չէ։

Այս օրհներգերից 44ը Հարցներ են, 46ը՝ Ողորմեաններ, 46ը՝ Տէր Յերկնիցներ, 10ը՝ Մանկունքներ, 11ը՝ Համբարձիներ, եւն.։

Բանասիրական ու երաժշտագիտական հիմնաւոր քննութիւնը Թաւադրեանին բերել է այն եզրայանգման, որ Ապաշխարութեան կարգի Ողորմեանների մէջ «համեմատաբար աւելի շատ կան ձեռով ու բովանդակութեամբ հնութեան դրոշմ կրող եւ լեզուական տեսակէտից էլ համեմատաբար անաղարտ վիճակում պահպանուած երգեր»⁶։ Ահա թէ ինչու Արեղեանը Մաշտոցին վերագրուող երգերից անդրադարձել է (թէ եւ խիստ վերապահումով) միայն Ողորմեաններին։

Անշուշտ, չի կարելի պնդել, որ Ապաշխարութեան կարգի յիշեալ ութ երգաշարքերի բոլոր Ողորմեանները եւ միւս երգերը, Մնացականեանի խօսքերով ասած, «ամբողջապէս եւ նոյնութեամբ Մեսրոպ Մաշտոցի գրչի արդիւնքն են։ Հնարատր է, որ ժամանակի ընթացքում նրանց մէջ մտած լինեն որոշ թուով ուշ շրջանի երգեր, հներից մի քանիսը դուրս մնացած լինեն, փոփոխութիւն կրած լինի նրանց լեզուն եւ այլն»⁷։

Այս ամէնով հանդերձ, մենք համոզուած ենք, որ ճշուած օրհներգերը հիմնականում ստեղծուած են Ե. դարում, եւ դրանց մեծագոյն մասի հեղինակը Մեսրոպ Մաշտոցն է։ Մաշտոցին վերագրուած երգերն, այս վերապահութեամբ, ճիշտ ենք համարում կոչել մաշտոցեան օրհներգեր։

Պահքի կամ Ապաշխարութեան կարգը, բաժանուած է ութ երգաշարքերի եւ նուիրուած է քրիստոնէական եկեղեցու ամենամեծ տօնի՝

Յարութեան համար սահմանուած Մեծ Պահքի քառասնօրեայ ապաշխարութեան շրջանին: «Սահակն ու Մեսրոպը,- գրում է Գրիգոր Յակոբեանը,- երբ ձեռնարկեցին հայացնելու եկեղեցու ժամերգութիւնը, հենց այդտեղից Մեծ պահքից էլ սկսեցին: Մաշտոցը գրեց Մեծ պահքի վեց շաբաթների ապաշխարութեան բազմաթիւ շարականներ, մնացած վերջին շաբաթի շարականները... վերագրում են Սահակին»⁹:

Մաշտոցի օգտագործած երգատեսակները թէեւ տարբեր են իրենց կազմութեամբ ու բովանդակութեամբ, սակայն դրանք բոլորն էլ այս կամ այն չափով ունեն ապաշխարական բնոյթ, ինչը Պահոց կարգի պահանջն է:

Մաշտոցեան երգերը, ինչպէս բնորոշ է առհասարակ հայ օրհներգութեանը, բաժանուած են տների, ինչը հայ քրիստոնէական մշակոյթի կառուցիկութեան արտայայտութիւններից է: Ըստ երեւոյթին, Սուրբ Երրորդութեան գաղափարաբանական հիմքի վրայ հայ առաջին օրհներգերը բաժանուած են երեք տների: Մաշտոցեան երգերում պատահում են նաեւ չորս տներ. դա, կա՛մ յետագայ միջամտութեան արդիւնք է, կա՛մ էլ հեղինակը հետեւել է քրիստոնէական մէկ այլ խորհրդանշական թուի՝ չորսին (քառաթեւ խաչ, չորս աւետարանիչներ, քառակերպ քերովբէներ եւն.·):

Մաշտոցեան օրհներգերն ունեն 1-2 բառից մինչեւ 1-2 տող կազմող կրկնակներ (դարձեր), որոնք աւելի հնչեղ, աշխոյժ ու ազդեցիկ են դարձնում ասելիքը, թելադրուած լինելով նաեւ երգային եղանակաւորումներից: Նշենք նաեւ, որ երգերի տները բաղկացած են տարբեր քանակութեամբ (մէկ եւ աւելի) եւ ազատ տաղաչափութեամբ անհաւասար տողերից, որոնցից իւրաքանչիւրը, սովորաբար, մի ամբողջական շարահիւսական միաւոր է:

ՄԱՇՏՈՑԵԱՆ ՕՐՀՆԵՐԳԵՐ

Շարակնոցում Պահոց կարգի ութ երգաչառքերը սկսւում են մէկական Հարցներով եւ Գործքերով, որոնց կայուն հերթականութեամբ յաջորդում են միւս երգատեսակների մէկական օրինակներ, եւ այդպէս՝ մինչեւ տուեալ երգաչառքի աւարտը: Շարակնոցում ամփոփուած մաշտոցեան օրհներգերից 44ը Հարցներ են՝ իրենց յաջորդող համապատասխան Գործքերով:

Մաշտոցեան Հարցները մեծ մասամբ, այս կամ այն չափով, յարասում են կամ ակնարկում Դանիէլի մարգարէութեան մէջ ընդգրկուած երկու Մանկանց զրոյցը (Գլ. Գ.), ուստի եւ ունեն պատմողական կամ վի-

պական բնոյթ: Սակայն կան նաեւ մի շարք մաշտոցեան Հարցներ, որոնք ամենեւին չեն առնչուում այդ գրոյցին: Դրանք կա՛մ յետագայ հեղինակների գործեր են, կա՛մ էլ Մաշտոցն ինքը արդէն իր այդ երգերն անկախացրել է աստուածաշնչեան պատումից:

Մաշտոցեան Գործքերը յաջորդելով Հարցներին եւ վերջիններիս աղերսուելով ներքին իմաստով ու տրամադրութեամբ, հիմնականում կրում են օրհնարանական-ապաշխարական բնոյթ: Ընդ սմին կան նաեւ մի շարք Գործքեր, որոնց մէջ եւս այս կամ այն չափով յարասւում կամ ակնարկւում է Երից Մանկանց գրոյցը: Այսինքն՝ մաշտոցեան Հարցները եւ Գործքերը թէ՛ պատմողական եւ թէ՛ աղօթքային երգատեսակներ են:

Աստուածաշնչեան նշուած գրոյցի մէջ պատմւում է, թէ ինչպէս Բաբելոնի Նարուգոդոնոսոր թագաւորը մի ոսկեծոյլ կուռք է կանգնեցնում եւ ստիպում, որ բոլորը երկրպագեն կուռքին: Բաբելոնեան գերութեան մէջ գտնուող հրեաներից երեք հաւատաւոր պատանիներ (մանկունք)՝ Սեդրաքը (Անանիան), Միսաքը եւ Աբեղնագովը (Ազարիան), չուրանալով իրենց հաւատը՝ հրաժարւում են ենթարկուել թագաւորի կամքին: Վերջինս հրամայում է վառուող հնոցը նետել նրանց: Սակայն իրենց հաւատով տոգորուած մանուկներն անվնաս են մնում թե՛ կրակի մէջ, եւ նրանցից մէկը՝ Ազարիան, ջերմեռանդ աղօթում է Աստծուն: Աստուած ուղարկում է իր հրեշտակին, որը մանկանց գերծ է պահում ալրող բոցերից, եւ այդժամ անձնուրաց երեք մանուկները միաբերան օրհնարանում են Տիրոջը: Տեսնելով այդ հրաշքը, Նարուգոդոնոսորը նրանց հանել է տալիս հնոցից, մեծարում է նրանց եւ ինքն էլ օրհնարանում է Իսրայէլի Աստծուն:

Այս գրոյցն, ինչպէս երեւում է, չափազանց գրաւել է Մաշտոցին, որն այդ թեմայով յօրինել է 44 Հարցն եւ նոյնքան Գործք երգեր՝ կցորդելով դրանք հայկական Մաղձոսարանում ընդգրկուած երեք մանկանց «Օրհնեալ ես, դու, Տէ՛ր Աստուած հարցն մերոց» սկսուածքով օրհնութեանը եւ վերջինիս «Օրհնեցէ՛ք ամենայն գործք Տեսուն» սկսուածքով հատուածին:

Արդեօ՞ք քրիստոնէական հաւատի հայ մեծ քարոզչին գրաւել է այդ գրոյցի սոսկ կրօնական-վկայարանական գաղափարարանութիւնը: Ո՛չ, այստեղ կայ մէկ այլ կարեւոր հանգամանք, որը մատնացոյց է արել Մնացականեանը՝ վկայակոչելով Ազարիայի աղօթքի հետեւեալ տողերը.

Օրհնեա՛լ ես, Տէ՛ր Աստուած հարցըն մերոց...

Եւ մատնեցեր ըզմեզ ի ձեռքս քըշնամեաց մերոց՝

Անօրինաց խստաց եւ ապստամբողաց,
 Եւ քազաւորի անիրաւի եւ չարի, քան զամենայն երկիր...
 Եւ ենք տառապեալք յամենայն երկրի այսօր...
 Եւ ոչ գոյ... ո՛չ ողջակէզք եւ ո՛չ զոհք...
 Այլ անձամբք բեկելովք եւ հոգովք տառապանաց
 Ընդունելի լիցուք իբրեւ զողջակէզքս...
 Եւ յամօք լիցին ամենեքեան, ոյք ցուցանեն չարիս ծառայից քոց.
 Եւ ամաչեացեն յամենայն բռնութեան իրեանց,
 Եւ զօրութիւն նոցա խորտակեսցի...¹⁰

Մնացականեանը սա իրաւամբ համարել է «գերուած եւ հալածուած մի անբողջ ժողովրդի ողբ՝ իր դառն վիճակի եւ վրէժխնդրութեան մասին: Ի՞նչը կարող էր աւելի համահնչուն լինել մաշտոցեան օրերի քաղաքական իրականութեանը, քան այդ գրոյցը՝ իր անբողջութեամբ: Այդ գրոյցի եւ համապատասխան երգերի ընթերցումը եկեղեցիներում ու հասարակական հաւաքոյթներում՝ բաւական կը լինէր, որ հայ մարդիկ նրա մէջ տեսնէին նաեւ իրենց բարելոնեան գերութիւնը եւ դրանով իսկ բորբոքէին ատելութեան, վրէժխնդրութեան եւ ազատութեան կրակն իրենց սրտերում: Մաշտոցը, սակայն, չբաւականացաւ լոկ դրանով. նա ձգտեց ստեղծել իր Երից մանկանց երգերը»¹¹:

Իր այդ երգերում Մաշտոցն էլ դիմելով Տիրոջը, աղաչել է.

... Փըրկեա՛ եւ ըզմեզ, մարդասէր Տէ՛ր...¹²
 Ըստ ողորմութեան Զում կեցո՛ զմեզ, Փրկի՛ չ...
 ...եւ փըրկեա՛ զապաւինեալքս Զեզ...

... Մի՛ մատներ ըզմեզ ի սպառ...
 Վասն ուխտի Զո առ հարսըն,
 փըրկեա՛ զմեզ ի հրոյն
 եւ ի բորբոքեալ քոցոյն ապրեցո՛ զմեզ...

Այս դիմումները կարելի է ընկալել թէ՛ իբրեւ մեղաւոր մարդու, հաւատացեալի աղերսներ, որպէսզի Աստուած փրկի իրեն եւ իր հաւատակիցներին ահեղ դատաստանից, եւ թէ՛ իբրեւ հայ մարդու աղաչանք, որպէսզի Տէրը փրկի իր հայրենակիցներին երկրի բռնակալներից ու նեղիչներից: Երգերից երկուսի մէջ ասուած է հետեւեալը, որը կարելի է ընկալել իբրեւ հայութեան ծանր քաղաքական-տնտեսական վիճակի արձանագրում.

... Նուաղեցար մեք յամենայնի...

Քանզի նուաղեցար մեք, քան զամենայն հեթանոսը...

Իսկ ստորեւ բերուող տողերը նեղիչներից ժողովրդի փրկութեան համար Տիրոջն ուղղուած որոշակի աղերսներ են.

... օգնեա՛ մեզ ի նեղութեան մերում...

... փրկեա՛ զմեզ ի նեղաց մերոց...

Ի նեղաց մերոց փրկեա՛ զմեզ
եւ մի՛ ի սպառ մատներ,
զի զհնք արեան Քո եմք...

... եւ մի՛ ցրեր զուխտըս Քո:

Մաշտոցեան Հարցներն, ուրեմն, խիստ արտայայտուած կրօնական բովանդակութիւնից զատ, ունեն նաեւ ազգային-հայրենասիրական բովանդակութիւն, որն առաւելապէս արտայայտուել է ենթախորքում, երբեմն էլ դուրս եկել խօսքի մակերես:

Նշենք նաեւ, որ Երից Մանկանց նուիրուած Հարցներում պատկերուած բարեխոնեան հուրը, որ աստուածաշնչեան գրոյցի մէջ իրական այրող կրակ է, ձեռք է բերել փոխաբերական նշանակութիւն՝ մերթ իբրեւ մարդու հոգին այրող մեղք, դժոխային կրակ, մերթ իբրեւ ժողովրդին խանձող նեղիչների պատուհաս: Փոխաբերական իմաստ են ստացել նաեւ երեք մանուկները, որոնք յաճախ մարմնաւորում են Տիրոջն ապաւինող մարդկութեանը, մերթ էլ՝ ողջակիզուող բայց եւ երկնային փրկութիւնն ակնկալող հայութեանը:

Յատկանշական է նաեւ, որ մաշտոցեան Հարցներում եւ Գործքերում գտնոււմ ենք աստուածաշնչեան գրոյցից հետեւեալ շեղումը եւս: Զրոյցում երեք մանուկներին սատարելու համար Աստուած առաքում է իր հրեշտակին: Մինչդեռ մաշտոցեան մի շարք երգերում հրեշտակին երբեմն փոխարինում է ինքը՝ Հայր Աստուած կամ աւելի յաճախ՝ Քրիստոսը, որն առաքում կամ իջնում է երկնքից եւ փրկում երեք մանուկներին, փոխաբերաբար՝ մարդկութեանը: Այսինքն՝ հայ օրհներգուն շեշտել ու կարեւորել է Յիսուսի փրկչական առաքելութիւնը:

Այսպիսով, մաշտոցեան Հարցն եւ Գործք երգերը աստուածաշնչեան գրոյցի սոսկական յարասութիւն չեն, այլ բանաստեղծական մշա-

կումներ, որ արտայայտում են ժամանակի հայ մարդու կրօնական յոյզերը, գաղափարներն ու հայրենասիրական-ազատասիրական իղձերը: Եւ դա արուած է երգ-բանաստեղծութեան ազգային ինքնատիպ ձևի մէջ, ինչը դարձեալ մատնանշել է Մնացականեանը: Ինչպէս նկատել է նա, «Աստուածաշնչում Երից մանկանց օրհներգութիւնը մի ընդարձակ, միապաղաղ բանաստեղծութիւն է՝ նոյնական կրկնակներով. մինչ Մաշտոցի մօտ ամէն երգ բաղկացած է վեց տնից եւ կիսուած է երկու մասի (նկատի ունի Յական տներից բաղկացած միացեալ Հարցները եւ Գործքերը - Հ.Բ.): Այնուհետեւ, եթէ Աստուածաշնչում նշուած երգը ծայրից-ծայր հիսուած է միալար եղանակով եւ, հիմնականում, երկու կրկնակի օգնութեամբ (որոնք կազմում են երգի ողջ կէտը), ապա Մաշտոցի մօտ ամէն փոքրիկ երգ ունի իր ինքնուրոյն կառուցուածքը, իր կրկնակները, որով եւ նրանք աւելի թարմ ու աւելի բովանդակալից են, մանաւանդ, երբ նկատի ենք առնում բանաստեղծի հայրենասիրական բաղձանքները»¹³:

Եթէ այս ամէնին աւելացնենք նաեւ այն, որ յաճախ ուրիշի ուղղակի խօսքեր պարունակող այդ աշխոյժ ու կառուցիկ պատմողական-վիպական բանաստեղծութիւնները նաեւ երգուել են հայ անզուգական հոգեւոր եղանակներով, ապա դժուար չի լինի պատկերացնել այն խոր ազդեցութիւնը, որ ունեցել են դրանք ինչպէս ժամանակակիցների ու յետնորդների կրօնական եւ հայրենասիրական զգացումներին, այնպէս էլ յետագայ հայ բանաստեղծութեան, մասնաւորապէս շարականագրութեան վրայ...:

Մաշտոցեան Ողորմեաները կազմում են 46 միաւոր: Այս երգերը կցորդուել են Մ սաղմոսին («Ողորմեա՛ ինձ, Աստուա՛ծ, ըստ մեծի ողորմութեան քում»): Ինչպէս Հարցներում եւ Գործքերում, այնպէս էլ Ողորմեաներում առկայ են աստուածաշնչեան համապատասխան բնագրերի որոշ, գրեթէ բառացի կրկնութիւններ: Մակայն, ինչպէս նախորդ երգերը, մաշտոցեան Ողորմեաները եւս նշուած բնագրերի յարասութիւններ չեն, այլ ինքնատիպ գողտրիկ բանաստեղծութիւններ, ուր յիշեալ սաղմոսի ազաշխարհական ոգին արտայայտուած է հայ բանաստեղծի անհատական յոյզերով ու խոհերով: Հետեւաբար միանգամայն ճիշտ է նկատել Յակոբեանը, որ մաշտոցեան Ողորմեաները «վերջին հաշուով, սրտաբուխ, անկեղծ, հոգեյոյզ երգեր են, որտեղ առաջին անգամ երեւում է անհատն իր ներքին ապրումներով ու խնդրուածք-

ներով»¹⁴: Աւելի վաղ, Արեղեանն էլ նշել է, որ այդ կարգի երգերը «սրտայոյյզ ողբեր են եւ ամէնից գեղեցիկներն են»¹⁵,

Մաշտոցեան Ողորմեաններին առաւել բնորոշ է անձնական-քնարական հնչերանգը, առանց որոշակի սիւժէի: Այսինքն՝ դրանք բացառապէս պատկանում են հայ օրհներգութեան աղօթքային (ստատիկ) ենթատեսակին, հիմնականում ապաշխարական-աղերսական բովանդակութեամբ:

Ահա օրհներգութեան անաստեղծի անձնական խնդրուածքներից մէկը.

Ի նենգաւոր շըրթանց փըրկեա՛ զիս Տէ՛ր
եւ յարենէ ապրեցո՛ւ,
եւ ողորմեա՛:

Ողորմեաներն էլ երբեմն ձայնակցելով Հարցներին, արտայայտում են որոշ ազատասիրական տրամադրութիւններ.

Տո՛ւր մեզ, Տէ՛ր, զխաղաղութիւն
եւ փըրկեա՛ ի նեղաց մերոց...:

Մաշտոցեան Ողորմեաները ձայնակցում են միմեանց թէ՛ ապաշխարական ոգով եւ թէ՛ համանման կառուցուածքով, մակդիրներով, համեմատութիւններով ու փոխաբերութիւններով: Այս երգերն ամբողջութեամբ վերցրած կարելի է համարել Գրիգոր Նարեկացու Մատեան Ողբերգութեանի «նախատիպը» եւ գլխաւոր ներշնչարաններից մէկը: Այստեղ էլ զուգադրուած են Աստուած եւ մարդը: Եթէ Աստուած բազումողորմ է, ամենակալ, բազմագութ, մարդասէր, բարերար, փրկիչ, ապրեցուցիչ, քաւիչ յանցանաց, յոյս ապաշխարողաց, ապա մարդը մոլորեալ է, մեղուցեալ, բազմամեղ, ամենամեղ...:

Այս ընդհանրական բնութագրումներից զատ երգաչարքում կան նաեւ թէ՛ Աստուածաշնչից եկող եւ թէ՛ ինքնահնար փոխաբերական մակդիրներ ու համեմատութիւններ, որոնք երգերը դարձնում են առաւել պատկերաւոր ու ազդեցիկ:

Աստուած հոգեւոր լոյսի կրողն է, ուստի եւ հանդէս է գալիս իրրեւ «Արեգակն արդարութեան»: մի փոխաբերութիւն, որ տարածուել է հայ միջնադարեան քերթութեան մէջ, դարձել լուսերգութեան հիմքերից մէկը: Դիմելով Արդարութեան արեգակին, օրհներգի հեղինակը հայցում է.

... ծագեա՛ ի հոգիս մեր ըզլոյս ճըշմարտութեան...

Աստուած հանդէս է բերուած նաեւ իբրեւ «Թագաւոր խաղաղութեան», ահեղ կամ արդար Դատաւոր, յաճախ նաեւ իբրեւ հոգիների Բժիշկ: Վերջինիս գուգադրուում է մեղքերի հիւանդութեամբ տառապող կամ յանցանքներից ու շարի, բանասարկուի նետերից վիրաւորուած մարդը: Ուստի եւ դիմելով «հիւանդաց Բժիշկ» եւ «աղբիւր բժշկութեան» Աստծուն, բանաստեղծը հայցում է.

... բըծըկեա՛ եւ զիմ գիւանդութիւնս...

... բըծըկեա՛ գիտցոյ իմոյ գիւանդութիւն...

Հա՛յր բարեգութ, բըծըկեա՛ զվիրաւորեալս...

Մաշտոցեան Ողորմեաններում յաճախադէպ է նաեւ Աստծոյ, որպէս բանաւոր հօտի Հովիւի, եւ մարդու, որպէս մուրեալ ոչխարի, փոխաբերութիւնը.

... որ Հովիւդ եւ բանաւոր հօտի,
խընդրեա՛ եւ զիս՝ ըզմուրեալս...

... որ խընդրողդ եւ մուրեալ ոչխարիս:

Մուրեցայ ես, որպէս գոչխար կորուսեալ.

... խընդրո՛ղ գերելոց, խընդրեա՛ զիս՝ ըզմուրեալս...
Ոչխար եմ բանաւոր հօտի Քո
եւ առ Քեզ ապաւինեմ, Հովի՛ւ բարի,
խընդրեա՛ զիս՝ ըզմուրեալս...

Ողորմեաններում աւելի մեծ տեսակարար կշիռ ունեն ծովի ու նաւի փոխաբերական պատկերներին առնչուող մակդիրներն ու համեմատութիւնները: Մեղքերը ներկայացուում են իբրեւ անօրէնութեան կամ թշնամու յարուցած հողմերից ալեկոծուող ծով, որտեղ լողորդի կամ նաւի նման տարուբերուում է մարդը. որի մեղքերը ծովի աւազի պէս բազում են ու «յոյժ ծանր»: Մերձ է մեղքերով ծանրաբեռնուած լողորդի կամ նաւի խորտակումը, բայց նա ապաւինում է փրկարար «բարի Նաւապետ»ին, որ Աստծոյ մէկ այլ փոխաբերութիւնն է.

Ալեկոծիմ հողմով անօրէնութեան իմոյ...
Ի խորքս մեղաց ծովու տարաբերեալ՝ ծրփիմ.
Նաւապե՛տ բարի, փըրկեա՛ զիս:

Մերձ են յընկրդմիլ, օգնեա՛ ինձ, Նաւապե՛տ բարի,
բանգի ծանրացան ի վերայ իմ բեռինքք մեղաց:
Աստուա՛ծ, յօգնել ինձ փութա՛,
բանգի խորք շարեաց ընկրդմեն գիս յանդունդս.
այլ Դու, Նաւապե՛տ, լե՛ր եւ ի՛նձ ձեռքնտու:
Փրկեա՛ ի վրտանգէ ըզնաւարեկս ի յալեաց ծովէ...

Ալիք յանցանաց գիս ալեկոծեն...

Ի ծովու մեղաց ալեկոծեալ են
Եւ առ Քեզ աղաղակեն, Նաւապե՛տ բարի,
փրկեա՛ գիս ի վրտանգէս...

Այս կարգի պատկերներում կան իսկապէս բանաստեղծական ընտիր գոհարներ: Այդպիսին են յատկապէս հետեւեալ տողերը.

Ծով կենցաղոյս հանապազ գիս ալեկոծէ:

Մըրրկեալ ալիք թըշնամին ինձ յարուցանէ:

Նաւապե՛տ բարի, լե՛ր անձին իմոյ ապաւեն:

Կամ՝

Ծով մեղաց իմոց գիս ալեկոծէ. որ ես Նաւապետ բարի,
շնորհեա՛ ինձ նաւահանգիստ, Հա՛յր ամենակալ:

Խորք պատրանաց գիս կորուսանեն. այլ դու, Նաւապե՛տ բարի,
շնորհեա՛ ինձ նաւահանգիստ, Հա՛յր ամենակալ:

Ծովի եւ նաւի նմանօրինակ փոխաբերական պատկերները, որ հայ օրհներգութեան մէջ, ըստ էութեան, սկիզբ են առնում մաշտոցեան երգերից, նոյնպէս լայնօրէն տարածուել են հայ միջնադարեան բանաստեղծութեան մէջ եւ իրենց լաւագոյն դրսեւորումը գտել Նարեկացու Մատենում:

Ողորմեաներում, ըստ հարկի, կատարուած են նաեւ քաղմաթիւ համեմատութիւններ քնարական հերոսի եւ Նոր կտակարանի մի շարք գործող անձանց միջեւ: Այդ երգերը, համադրուելով Հարցներին ու Գործքերին (որոնց յաջորդում են անմիջաբար), դրանց վիպականութիւնն ընդմիջում են ողբական-քնարական շնչով...:

Մաշտոցեան Տէր Յերկնիցները եւս կազմում են 46 միաւոր: Այդ երգերը կցորդուել են ՃԽԸ. սաղմոսին («Օրհնեցէք զՏէր յերկնից, օրհնեցէք զնա ի բարձանց»): Այս երգերը եւս իրենց կառուցուածքով, տրամադրութեամբ ու բանարուեստով կազմում են մի առանձին տեսակ, որը հիմնականում թրծուած է օրհնարանական-փառարանական շնչով: Այսինքն՝ այս անգամ էլ գործ ունենք օրհներգութեան աղօթքային տարատեսակի հետ:

Տէր Յերկնիցներում պաշտողը (հեղինակը) կա՛մ ուղղակիօրէն ինքն է կատարում գովերգութիւնը կա՛մ էլ այլոց է կոչ անում գովերգելու Աստուծոն: Այստեղ մեծ թիւ են կազմում յատկապէս Սուրբ Երրորդութեանը բարեբանող երգերը, որտեղ Հայր Աստուած, Որդի Աստուած եւ Սուրբ Հոգին եռատող տներում գովերգւում են առանձին-առանձին եւ միասնութեան մէջ: Բերենք բազում օրինակներից մէկը.

Օրհնեմք ըզՔեզ, Հա՛յր սուրբ,
ի յամենայն ժամ:

Գովեմք ըզՔեզ, Որդի՛դ Միածին,
ի յամենայն ժամ:

Բարեբանեմք ըզՔեզ, Հոգի՛դ նըշմարիտ,
ի յամենայն ժամ:

Բնականաբար, պաշտողն իր հայեացքը աւելի շատ սեւեռում է Քրիստոսին, մարդկութեան Փրկչին եւ Ահեղ Դատաստանը վարողին, որին փառարանում է արդէն կայունացած մակդիրներով:

Որոշ Տէր Յերկնիցների մէջ, ինչպէս նկատել է Յակոբեանը, «ապաշխարական տարրը ուժեղանալով՝ դուրս է մղել փառարանական ոգին եւ դարձել խնդրանքների, գղջման եւ աղաչանքների բանաստեղծութիւն, որտեղ արդէն երեւում է շարականի հեղինակն իր ներքին, խռովայոյզ ապրումներով, ողբով ու յոյսով»¹⁶: Ի հաստատումն բերենք հետեւեալ տողերը.

Ի համբառնալ իմում առ Քեզ գաչս իմ,
օգնեա՛ ինձ, Տէր:

Յորժամ գայցես բազում հրեշտակօք, Տէ՛ր,
ի դատել գերկիր,

Յայնժամ շարժին զօրութիւնք երկնից, Տէ՛ր,
ի յառի Զուսմէ:
Եւ յայնմ ամօր լէ՛ր իմ օգնական,
Տէ՛ր իմ եւ Աստուա՛ծ իմ:

Ահա վաղ առաւօտեան աղօթքի ելած բանաստեղծի անկեղծ ու անմիջական խօսքը:

Ընդ առաւօտըս կանխեցից յանդիման լինել Բեզ,
Թագաւո՛ր իմ եւ Աստուա՛ծ իմ:

Ընդ առաւօտս լուիցես ձայնի իմում, Տէ՛ր,
Թագաւո՛ր իմ եւ Աստուա՛ծ իմ:

Ես ըզԲեզ աղաչեմ, Տէ՛ր, նայեա՛ յաղօթս իմ,
Թագաւո՛ր իմ եւ Աստուա՛ծ իմ:

Սակայն, ընդհանուր առմամբ, Տէր Յերկնից երգերն, ինչպէս նշեցինք, ունեն օրհնաբանական-փառաբանական բնոյթ եւ ներհիւսուելով վիպական Հարցնորին ու Գործքերին, ողբական-քնարական Ողորմեաներին (որոնց յաջորդում են անմիջաբար), ընդհանուր խօսքին հաղորդում են ներբողական-պաթետիկ հնչերանգ:

Քննուած տարաբնոյթ, բայց բովանդակութեամբ ու տրամադրութեամբ իրար շահեկանօրէն լրացնող երեք երգատեսակներից զատ Մաշտոցն ստեղծել է նաեւ համեմատաբար փոքր թիւ կազմող Մանկունքներ եւ Համբարձիներ: Դրանք նոյնպէս աղօթքային ենթատեսակներ են: Նման երգերը մաշտոցեան օրհներգերի ութ շարքերում կատարում են մի տեսակ ամփոփիչ, եզրափակիչ դեր:

Մանկունքները կցորդուել են ՃԺԲ. սաղմոսին («Օրհնեցէ՛ք, մանկո՛ւնք, զՏէր եւ օրհնեցէ՛ք զանուն Տեառն»), իսկ Համբարձիները՝ ՃԻ. սաղմոսին («Համբարձի զաչս իմ ի լերինս, ուստի եկեսցէ ինձ օգնութիւն»): Այս անգամ էլ, ինչպէս նախորդ երգատեսակների պարագայում, մաշտոցեան երգերն աւելի հնչեղ ու ազդեցիկ են իրենց աստուածաշնչեան նախօրինակներից:

Մաշտոցեան 10 Մանկունքները հիմնականում օրհնաբանութիւններ են՝ զուգակցուած հեղինակի անձնական կամ անանձնական աղերսանքներին: Այսինքն՝ համանման են Տէր Յերկնիցներին, որոնց եւ յաջորդում են Շարակնոցում: Ահա մի օրինակ, որը մէկ այլ գեղեցիկ «առա-

ԼՕՄՈՒ ԵՊՕԹՔ» է՝ ռդդդուած ալգարացի լոյսով, որ մարմնաւորում է
աստուածային լուսակերպութիւնը.

Լո՛յս փառաց, Բա՛նդ Աստուած,
որ ծագեցեր ի մեզ ըզլոյս գիտութեան,
կարդամք առ Քեզ, Տէ՛ր,
առաւօտու աղօթք մեր հաճոյացին Քեզ:

Յանմարմնոց վերօրհնեալ, ի մարդկանէ երկրրպագեալ
Բնակեա՛ լող ի լոյս անմատոյց,
կարդամք առ Քեզ, Տէ՛ր,
առաւօտու աղօթք մեր հաճոյացին Քեզ:

Երեքսրբեան Տէրութի՛ւն, միասնական Աստուածութի՛ւն,
Բնակեա՛ լող ի լոյս անմատոյց,
կարդամք առ Քեզ, Տէ՛ր,
առաւօտու աղօթք մեր հաճոյացին Քեզ:

*Մաշտոցեան Մանկունքները հայ լուսերգութեան առաջին նմուշ-
ներն են: Այստեղ էլ Աստուած բնութագրուած է իբրեւ «Արեգակն ար-
դարութեան», որը «Ծագմամբ լուսոյ զարդարեաց զագգրս մարդկան»:
Եւ լուսոյ երգիչը կոչ է անում.*

Որդի՛ք Լուսոյ, տո՛ւք ըզփառքս Հօրքն Լուսոյ...

*Մանկունքներում էլ երբեմն փառարանութիւնը տեղի է տալիս
պաշտողի անձնական յոյզերին ու ապրումներին: Շատ ազդեցիկ է
յատկապէս հետեւեալ երգը, որ նոյնպէս մեր քերթութեան առաջին գո-
հարներից է.*

Յո՛յս իմ, ի մամկութենէ իմմէ,
մի՛ թողուր զիս, Տէ՛ր Աստուած իմ:

Յո՛յս իմ, ի ժամանակի ծերութեան իմոյ,
մի՛ թողուր զիս, Տէ՛ր Աստուած իմ:

Յո՛յս իմ, ի միսանգամ գալքստեան Քո,
մի՛ անտես առներ զիս, Տէ՛ր Աստուած իմ:

*Մաշտոցեան 11 Համբարձիները, որ յաջորդում են Մանկունքներին,
ի տարբերութիւն վերջիններիս, հիմնականում աղերսական բնոյթի
զգացմունքային երգեր են: Ահա հեղինակի՝ Տիրոջն ուղղուած մի աղեր-*

սանք, որտեղ դարձեալ կրօնական բովանդակութեան ենթաշերտում կարելի է լսել նաեւ տառապող հայութեան հոգու ճիշդ:

Տո՛ր մեզ, Տէ՛ր, զօգնութիւն ի նեղութեան,
զի օրհնեսցուք համապագ զահաւոր անուն Քո սուրբ:

Պահեա՛, զմեզ, Տէ՛ր, յամենայն փորձութենէ
յաներեւոյթ բըշնամոյն եւ ի գաղտնի նետից նորա:

Դու՛ Յոյս մեր եւ Ապաւեն յամենայն ժամանակի,
որ օրհնիս համապագ ի Քոյոց արարածոց:

Նման հայցումներ կան նաեւ այլ Համբարձիներում, որոնք ասեալ արձագանգում են Հարցների աղերսանքներին եւ դրանով էլ իւրովի եզրափակում մաշտոցեան օրհներգերի բուն ասելիքը: Այդ օրհներգերը, յիրաւի, ի խորոց սրտի ասուած թէ՛ առաւօտեան եւ թէ՛ երեկոյեան աղօթքներ են առ Աստուած, որոնք միտուած են ինչպէս առհասարակ մարդկութեան, այնպէս էլ՝ մասնաւորապէս հայութեան փրկութեանը:

Մաշտոցեան երգերի ներշնչարանն, ինչ խօսք, առաջին հերթին Աստուածաշուէնն է՝ սաղմոսները, օրհնութիւններն ու աղօթքները: Ինչպէս նկատել է Մնացականեանը, այս կամ այն չափով ազդեցութեան աղբիւրներ են հանդիսացել նաեւ հայկական մեհենական երգերն ու աղօթքները, հին գուսանական եւ ժողովրդական, ինչպէս նաեւ առաւել հին ժամանակների հեթանոսական բանաստեղծութիւնը¹⁷:

ՍԱՀԱԿ ՊԱՐԹԵՒԵԱՆ ՕՐՀՆԵՐԳԵՐԸ

Նշեցինք, որ Մեսրոպ Մաշտոցը եւ Սահակ Պարթեւը միաժամանակ են ստեղծել հայերէն առաջին ինքնուրոյն օրհներգերը: Սահակ Պարթեւը գրել է Ղազարի յարութեանը, Ծաղկազարդին եւ Աւագ (Մեծի) Շարաթի նուիրուած կարգերը: Ըստ այսմ մեզ յայտնի են նրա հեղինակած 59 կանոնական եւ պարականոն երգեր:

Փաստօրէն, Մեսրոպ Մաշտոցը եւ Սահակ Պարթեւը իրազործել են մի միասնական ծրագիր՝ ստեղծել երգեր՝ նուիրուած Յարութեան համար սահմանուած Մեծ Պահքի քառասնօրեայ շրջանին եւ դրան անմիջապէս յաջորդող Ղազարի յարութեանը, Ծաղկազարդին եւ Աւագ Շարաթի օրերին, որոնք նոյնպէս պահքի օրեր են:

Ղազարի յարութիւնը, ի պատիւ Յիսուսի հրաշագործութեան, մեր եկեղեցին նշում է Մեծ Պահքի վերջին շարաթ օրը, որպէս Տէրունական

տօն: Այդ եւ միւս կարեւոր եկեղեցական տօները հաստատել է ինքը՝ Սահակ Պարթեւը, որպէս հայոց հայրապետ եւ հայ եկեղեցու ինքնութեան ու բարգաւաճման նախանձախնդիր գործիչ: Նրա հաստատած արարողակարգով ու տօնացոյցով են նշուել տօները, որոնցից մի քանիսի համար նա ինքը հարկ է համարել յօրինել հոգեւոր երգեր: Պատահական չէ, որ Սահակ Պարթեւը հեղինակել է այն օրհներգերը, որոնք թեմատիկայով առնչուում են Նոր Կտակարանին, որի հիմնական թարգմանիչն է եղել նա:

Ըստ Արեղեանի, Սահակ Պարթեւն ունեցել է «մի պարզ նպատակ... երգի միջոցով սովորեցնել Աւետարանի պատմութիւնը»¹⁸: Կարծում ենք, մեծ դիտնականը չափից աւելի «պարզեցրել է» օրհներգուի նպատակը: Վերջինս ոչ միայն ձգտել է սովորեցնել աւետարանական պատմութիւնները, այլեւ, ինչպէս կը տեսնենք՝ վեր հանել դրանց դադափարարանութիւնը, արտայայտել իր վերաբերմունքը՝ աղերսանքների ու յոյզերի մջոցով:

Ղազարի յարութեան պատմութիւնը շարադրուած է Յովհաննու Աւետարանում (Գլ. ԺԱ.): Այս պատումի հիման վրայ Սահակ Պարթեւն իր իսկ կատարած թարգմանութեան լեզուով ու ոճով ստեղծել է ինը երգերից բաղկացած մի կարգ, որը աւետարանական պատմութեան մի իւրօրինակ բանաստեղծական մշակում է:

Կարգն սկսում է երեք Օրհնութիւններով, որոնցից երկուսը երգւում են նոյն, միւսը՝ այլ ձայնեղանակով: Օրհնութիւնը նախապէս կցորդուել է «Օրհնեսցուք զՏէր, զի փառօք է փառաւորեալ» սկսուածքով մարգարէական տասը օրհնութիւններին, որոնք ընդգրկուել են հայկական Սաղմոսարանի մէջ: Եարակնոցային կարգերը (կանոնները), ութ երգատեսակների (կամ դրանց մի մասի) առկայութեան պարագայում, սկսւում են Օրհնութիւններով: Այս երգատեսակը, ինչպէս գրում է Յակոբեանը, «միւս եօթ տեսակին զաղափար եւ ուղղութիւն տուող շարականն է, որին իրենց ձայնով եւ ոգով հետեւում են մնացածները»¹⁹: Այդպէս է նաեւ Ղազարի յարութեան կարգում, որտեղ Օրհնութիւնները ներկայացնում են հիմնական պատումը եւ արտայայտում այն դադափարը, որ Յիսուսի հրաշագործութեամբ պարտւում են մահը եւ դժոխքը («Դողացաւ մահ, դժոխք պարտեցաւ»), «աարսեցին դողալով կարապետք դժոխց»²⁰),

Ըստ շարակնոցային կարգի, Օրհնութիւն երգատեսակին յաջորդում է Հարցնը: Այդպէս է նաեւ սոյն երգաշարքում: Հարցնին ծանօթացանք մաշտոցեան երգերը քննելիս: Այդ երգատեսակի նախնական

Թեման հանդիսացող Երից Մանկանց պատմութիւնը Սահակ Պարթեւի խնդրոյ առարկայ կարգի Հարցնում տեղի է տուել այլ նիւթի՝ Ղազարի յարութեան պատմութեանը: Պահպանուել է միայն երգատեսակի նախնական կառուցուածքը (երեք տուն Հարցն եւ երեք տուն Գործք՝ որոշ կայուն դիմումներով եւ արտայայտութիւններով):

Հարցներին յաջորդում են Ողորմեա, Տէր Յերկնից, Մանկունք եւ Ճաշու երգերը: Ճաշու երգը նախապէս կցորդուել է տարբեր սաղմոսների (Հիմնականում՝ ՃԺԴ. եւ ՂԲ.) եւ երգուել է կէսօրուայ (ճաշու) ժամերգութեան ընթացքում: Բոլոր այս երգատեսակներն առկայ են Ղազարի յարութեան կարգում եւ արժարժում են նոյն նիւթն ու գաղափարը: «Աննդանութեանց բաշխող», «Աղբիւր կենաց» Յիսուսի միջոցով կեանքը յաղթում է Մահին...:

Այստեղ ուզում ենք նշել նաեւ մի ուշադրաւ հանգամանք: Թէ՛ Աւետարանում եւ թէ՛ Սահակ Պարթեւի երգերում Ղազարը հանդէս է գալիս որպէս Յիսուսի սիրելի: Դրա բուն պատճառն այն է, որ Յիսուսը Ղազարի մէջ տեսել է (կամ նախապատրաստել է) իր իսկ յարութեան նախօրինակը, Աստուածային Յարութեան նախանշանը: Այդ է ասուած առաջին օրհնութեան երկրորդ տան մէջ.

Այսօր գոյով ի Բեթանիա՝
զԶո աշխարհակեցոյց Սուրբ Յարութիւնդ
յառաջագոյն ծանուցեր՝
անապականաբար կոչմամբ գչորեքօրեայն ի թաղմանէ.
կենդանարա՛ր ր Բրիստոս, կեցո՛ ըզմեզ:

Ահա թէ ինչու է այդպէս կարեւորուել Ղազարի յարութիւնը, որը կատարուել է Աստուածորդու յարութիւնից մէկ շաբաթ առաջ եւ դարձել այդ ամենանշանակալից եկեղեցական տօնի այսպէս ասած՝ նախատօնակը:

Նշենք նաեւ մէկ այլ հանգամանք: Սահակ Պարթեւի ստեղծած այս կարգում, թերեւս աւելի, քան որեւէ այլ տեղ, Յիսուսը ներկայացուած է միաժամանակ թէ՛ իբրեւ կարեկից մարդ եւ թէ՛ իբրեւ մարդասէր Աստուած: Նա անտարբեր չի մնում Ղազարի քոյրերի՝ Մարիամի եւ Մարթայի արտասուքին եւ ինքն էլ «տնօրինաբար արտասուելով»՝ ողբակցում է նրանց.

Եւ որպէս մարդ՝ հարցանէր. «Ո՞ր եղիք ըզՂազարոս»:
Եւ որպէս զԱստուած՝ բարբառով յարուցանէ
ի մեռելոց ըգչորեքօրեան...

Աւելացնենք, որ այս եւ միւս կարգերում օրհներգուն փառարանել է նաեւ Աստուծոյ կենսատու էութիւնը, անուանելով նրան «կենդանաբար», «կենդանութեանց բաշխող», «Աղբիւր կենաց եւ անմահութեան» եւն.: Ինչպէս Մաշտոցը, Սահակ Պարթեւը եւս Աստուծուն օրհներգել է նաեւ իբրեւ հոգեւոր լոյսի կրողի, համարել նրան «Աղբիւր լուսոյ եւ ճառագայթ», «անշիջանելի Լոյս», Հօր ծոցից ծագած Լոյս եւ Ճառագայթ, լոյսն իբրեւ թիկնոց կրող:

Ղազարի տօնին անմիջապէս յաջորդում է Մաղկազարդը (Մաղարդար), որը նշանաւորում է Յիսուսի մուտքը Երուսաղէմ: Ըստ Աւետարանի (Յովհաննու ԺԲ.), Ժողովուրդը լսելով Ղազարի յարութեան հրաշքը, արմաւենու ճիւղեր առած՝ ընդառաջ է ելնում Յիսուսին՝ աղաղակելով. «Ովսաննա՛, օրհնեալ որ գասդ յանուն Տեառն, Թագաւո՛րդ Իսրայէլի»:

Մաղկազարդը տօնուել եւ տօնում է նաեւ Համբարձմանը յաջորդող Կիրակի օրը, ի յիշատակ Յիսուսի՝ Երուսաղէմ երկրորդ մուտքի: Այդ երկու նոյնական տօների համար Սահակ Պարթեւը ստեղծել է երկու կարգ²¹: Դրանք նոյն նիւթի բանաստեղծական մշակումներ են եւ արծարծում են նոյն գաղափարը՝ Յիսուսի մարդեղացման, աստուածային էութեան եւ փրկչական առաքելութեան հաստատումը:

Առաջին կարգն սկսւում է երկու նոյնաձայն Օրհնութեամբ, որոնք ընդհանուր նիւթի եւ գաղափարի կրողներն են: Նրանց յաջորդող Հարցնը պարականոն է դարձել: Այստեղ երեք մանուկների նիւթի համանմանութեամբ ներկայացուած է նոր՝ ծաղկազարդեան իրողութիւնը:

Յնձագին տրամադրութեամբ են համակուած Մաղկազարդին ձօնուած բոլոր երգերը, այդ թւում նաեւ՝ երկրորդ կարգի:

Ինչպէս նկատել է Յակոբեանը, Մաղկազարդին նուիրուած բոլոր երգերը գրուած են «պարզ ու մատչելի լեզուով, խոր յուզականութեամբ, որտեղ պարզ երեսում է Դաւթի սաղմոսների թողած ազդեցութիւնը»²²:

Մաղկազարդին յաջորդում է Մեծ կամ Աւագ Շաբաթը, Յիսուսի Յարութեանը նախորդող վեց օրերը՝ Երկուշաբթիից մինչեւ Շաբաթ օրը: Այդ օրերին են կատարուել Յիսուսի մատնութիւնը, գատապարտումը, խաչելութիւնը, մահը եւ թաղումը:

Սահակ Պարթևը հաստատել ու կարգաւորել է նաեւ այդ օրերի եկեղեցական ծիսակարգը եւ իւրաքանչիւր օրուայ համար ստեղծել համապատասխան բովանդակութեամբ ու տրամադրութեամբ երգերի կարգեր: Դրանք, ըստ էութեան, ամբողջութեամբ վերցրած, ներկայացնում են վեց դրուագներից բաղկացած մի գեղեցիկ օրհներգութիւն:

Ասենք, որ այս կարգերից, մեր կարծիքով, պակասում են Սահակ Պարթևի հեղինակած որոշ երգեր, որոնք նախորդ կարգերի մի քանի երգերի նման պարականոն են դարձել, սակայն չեն պահպանուել ձեռագրերում: Բացառուած չէ, որ նախորդ կարգերում էլ եղել են երգեր, որոնք նոյնպէս պարականոն դառնալով չեն հասել մեզ:

Այսօրուայ վիճակով Աւագ Շարաթի առաջին կարգն սկսւում է մէկ Օրհներգեամբ: Այդ երգը կրում է վեց կարգերի հիմնական դադափարը, այն է՝ Յիսուսը իր գալստեամբ եւ մահուամբ փրկեց մարդկութիւնը նախահայր Ադամի մեղքից եւ բացեց անմահութեան դուռը:

Ինչպէս նկատել է Հայր Գաբրիէլ Աւետիքեանը, «Ի մեծի երկուշաբաթին յիշատակ առնենք արարչագործութեան աշխարհի, իբրեւ հիման երկրորդ արարչութեան», որ Քրիստոսի կատարեցաւ... Ի սոյն խորհուրդ հային բանք շարականիս»²³: Քանի որ Ադամը մեղքի պատճառով մերկացաւ եւ «զգեցաւ զթզնոյն ծածկոյթ փոխանակ անճառ լուսոյն», ուստի եւ երկրորդ արարչագործութիւնը կատարող Քրիստոսը չորացրեց հին մարդու խորհրդանիշ անպտուղ թզենին (Մատթէոս ԻԱ, 18-22):

Այստեղ էլ, իր ժողովրդի փրկութեանը նախանձախնդիր հայ օրհներգուն մարդու բնութիւնը նորոգող Աստուածորդուն աղերսում է.

Եւ ըզմե՛զ ի հնացեալ մեղաց
նորոգեա՛ ի կեանս անմահ:

Համանման աղերսներ են արւում նաեւ այս եւ միւս կարգերում.

Շնորհեա՛ եւ մեզ, Տէ՛ր, կալ ի յաջմէ Քումմէ՛:

... Եւ մեք աղաչենք,
զի դասեսցես ընդ սուրբոս Քո:
... արժանի՛ արա ըզմեզ ըմպել
զբաժակ պատուիրանի կեցաց Քոց, Տէ՛ր,
որով կացցուք յաջմէ Քումմէ՛
ի հանդերձեալ Քում գալթստեան:

Շնորհեա՛ մեզ...
զԱրքայութիւն Քո, Քրիստո՛ս:

Աւագ Երեքշաբթիի կարգը խարսխուած է Չիթենեաց Լեռան ստորոտին քարոզող Քրիստոսի կանխասացութիւնների ու առակների վրայ (Մատթէոս ԻԴ.-ԻԵ.): Ակնարկելով տասը կոյսերի առակը՝ օրհներգուն աղաչում է.

Շնորհեա՛ մեզ, Տէ՛ր, արթնութիւն
ընդ իմաստուն կուսանացըն,
եւ զհոգւոց մերոց լապտերըս պայծառացո՛:

Աւագ Չորեքշաբթիի կարգի հիմնական թեման Յուդայի մատնութիւնն է եւ քահանաների դաւադրութիւնը: Անհրաժեշտ է նշել, որ հեղինակը կարեւորել է այն, որ Յիսուսն ինքն է կամովին ենթարկւում այդ մահաբեր մատնութեանը: Ինչպէս ասուած է կարգի Ողորմեայում.

ԸզՔեզ, որ Թագաւորդ թագաւորաց, ի ծառայէ դատապարտեալ,
զի ըզմեզ փրկեացես ի յանիծիցն Ադամայ:

Այս միտքը հեղինակն առաւել յստակօրէն ու բանաստեղծական գեղեցիկ ձեւի մէջ արտայայտել է յաջորդ՝ Տէր Յերկնից երգում, որը բերում ենք ամբողջութեամբ.

Այսօր եկեալ կամաւ Փրկիչն՝
առ ի մատնիլ յանօրէն ժողովրդէն,
վասըն փրկութեան հեթանոսաց:

Այսօր մատնի Բանն ի բանաւոր հօտէ
եւ յառաջոնց դատապարտի յանօրինաց ժողովրդէն,
վասըն փրկութեան հեթանոսաց:

Այսօր հողն ըզՏէրըն դատապարտէ,
եւ արծաթոյ վաճառի Արարիչն արարածոց,
վասըն փրկութեան հեթանոսաց:

Աւագ Հինգշաբթիի կարգի հիմնական թեման Յիսուսի խորհրդաւոր ընթրիքն է, երբ նա խոնարհութեան աննախադէպ օրինակ ցոյց տալով, լուանում է աշակերտների ոտքերը (Յովհաննու ԺԳ.) եւ խորհրդաբար բաշխում նրանց իր մարմինն ու արիւնը (Մատթէոսի ԻԶ.):

Աւետարանական այս պատումները բանաստեղծօրէն վերաշարադրելով, Սահակ Պարթեւը, դարձեալ ըստ առիթի, հեղում է իր աղերսանքները թէ՛ իր անձի եւ թէ՛ իր համայնքի համար:

Մաքրեա՛ ի մէնջ ըզմէզ խաւարին խորհրդոյ
եւ լուսաւորեա՛ զմեզ:

Եւ զի՛ս լուս, Զրիստո՛ս, ի մեղաց իմոց...
զի եւ մեք հաղորդեսցուք սրբութեամբ
ընդ սրբոց Քոց առաքելոցն այսօր ի սուրբ Վերնատունըն...

Բըժըշկեա՛ զհոգւոյ իմոյ զհիւանդութիւն:

Յաջորդ երկու կարգերի թեման է Յուդայի մատնութեամբ Յիսուսի կալանքը, չարչարանքները, մահը եւ թաղումը:

Օրհներգուն որքան փառաբանում ու պանծացնում է մարդկութեան փրկութեան համար ինքնակամ մահուան գնացող Յիսուսին, այնքան սուր ու անողոք ձաղկում է մատնիչ Յուդային: Աւագ Ուրբաթի կարգի առաջին իսկ Օրհներգեան մէջ ասուած է.

Արծաթասիրութեամբ մոլեալ Յուդա
Զիւր ըզմեծ ըզՎարդապետն ընդ երեսուն արծաթոյ

հըրէիցըն մատնէր:

«Ընդ որում ես համբուրեցից, ասէ, ըզնա կալարո՛ւք».
Ո՛վ համբոյր նենգութեան, նըշան եւ առիթ մահու:

Մերկացաւ յինքենէ զաստուածային Սուրբ Հոգին
եւ ըզգեցաւ ըզՍատանայ, որպէս զհանդերձ արկաւ զիրեաւ:

Այս վերջին կարգերի օրհներգերից շատեր կառուցուած են հակադրութիւնների վրայ: Յիսուսը, որից դողում են երկնային հրեշտակները, խաչ է հանւում եւ խոցւում գեղարդով: Նա, որ թագաւորների թագաւորն է, դատապարտւում է ծառայի կողմից: Նա, որ պարգեւատուն է բոլորի, այժմ պարգեւ է խնդրում Պիղատոսից: Նա, որ կենդանատուն է բոլորի, այժմ դըրում է գերեզման: Նա, որին օրհնում են երկնային զօրքերը, այժմ գերեզմանում փակուած հսկւում է զինուորների կողմից: Նա, որ լոյսն էր որպէս թիկնոց նետում իր վրայ, այժմ պատանքով է պատուում...:

Յիրաւի, հրաշայի եւ ահեղ է այն տեսարանը, որ ասես ականատեսի տպաւորութեամբ պատկերել է Սահակ Պարթեւը՝ ստեղծելով իր ամենայուզիչ օրհներգը, որը մեզ յիշեցնում է Քրիստոսի խաչելութիւնը պատկերող լաւագոյն կտաւները:

Ո՛վ ըսքանչելի եւ տեսիլ ահաւոր,
զԱրարիչն երկնի եւ երկրի այսօր տեսաք ի խաչի:

Տեսեալ ըզՏէրն ի խաչին՝ խաւարեցաւ արեգակըն,
եւ վարագոյր տաճարին ցելոյր վերուստ մինչ ի վայր:

Անարգաքար խաչեցաւ Տէրն ի մէջ յանօրինաց,
զի լըցցի գիրն, որ ասէ, թէ ընդ անօրէնս համարեցաւ:

Սա արդէն իսկ ազդեցիկ է իբրեւ զուտ բանաստեղծութիւն. բնականաբար աւելի ազդեցիկ է երգուելիս եւ է՛լ աւելի ազդեցիկ է համապատասխան արարողութեան մթնոլորտում: «Պէտք է երեսակայել, - գրում է Աբեղեանը, - մոմերը հանգցրած մութ եկեղեցին, լի արտասուող ժողովրդով, կես գիշերային ժամին, որ հասկացուի, թէ ի՞նչ սարսուտ էր անցնում հաւատացեալ աղօթատրի հոգով, երբ այս սրտաճմլիկ ազդու երգն էր հնչում»²⁴:

Սահակ Պարթեւի օրհներգերը մեծ մասամբ լինելով աւետարանական պատմութիւնների բանաստեղծական վերաշարադրանքներ, հիմնականում ունեն վիպական կամ պատմողական բնոյթ: Դրանով հանդերձ այդ երգերում առկայ են նաեւ փառաբանական, օրհնաբանական ոգին ու ջերմ յուզական շունչը...

Սահակ Պարթեւը եւ Մեսրոպ Մաշտոցը իրենց օրհներգերը ստեղծել են ամենաուշը 420ականներին: Այդ ժամանակ հայ քրիստոնէական մշակոյթը, այդ թւում նաեւ երգ-երաժշտութիւնը, գտնւում էր իր խանձարուրում: Դրանով է բացատրւում, բառի նախնական ու ամենագրական իմաստով, այն պրիմիտիւիզմը, որ բնորոշ է այդ երգերին: Գրեթէ անգարդ, պարզ ու անմիջական խօսք, որ վարակում է՝ լինելով հենց այդպիսին: Խօսքի նման պարզութիւնն, անշուշտ, բացատրւում է նաեւ լայն լսարանին ըստ ամենայնի հասկանալի լինելու հեղինակային մտահոգութեամբ:

Հայ առաջին օրհներգերը թէեւ ինչ-որ չափով դեռեւս լեզուաոճական կախուածութեան մէջ են աստուածաշնչեան բնագրերից, սակայն, ընդհանուր առմամբ, ինքնուրոյն բանաստեղծութիւններ են, ինչպէս

ինքնուրոյն են դրանց ձայնեղանակները: Յիրաւի, Մետրոպ Մաշտոցը եւ Սահակ Պարթեւը միջնադարեան հայ առաջին երաժիշտ-բանաստեղծներն են, հայ անհատական երգ-երաժշտութեան կերտիչները:

Հաւատով, յոյսով, լոյսով, մարդասիրութեամբ ու հայրենասիրութեամբ տոգորուած նրանց երգերը այն խտացուած միջուկն են, որից պիտի ճառագէջր ու դարերի հոլովոյթում պիտի գնալով յորդանար համաշխարհային քնարերգութեան գանձարանում իր ուրոյն ու մնայուն տեղն ունեցող հայ միջնադարեան բանաստեղծութիւնը:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ¹ Հենրիկ Բախչինեան, «Հայ Օրհներգութեան Սկզբնաւորումը», Հայկազեան Հայագիտական Հանդէս, Հար. ԻԸ., Պէյրութ, 2008, էջ 45-60:
- ² Ետրական Հոգեւոր Երգոց, Կ. Պոլիս, 1853, էջ Ա:
- ³ Մանուկ Արեղեան, «Մ. Գրքի Եւ Կանոնի Ազդեցութիւնը Ետրականների Վրայ», Արարատ, 1912, թիւ 10-11, էջ 1006:
- ⁴ Առատուր Մնացականեան, «Մետրոպ Մաշտոցը Որպէս Բանաստեղծ», Բանբեր Մասնադարանի, թիւ 7, Երևան, Հայկական ՍՍԻ ԳԱ Հրատ., 1964, էջ 127. Կան. Նիկողոս Թաճմիզեան, «Մետրոպ Մաշտոցն Ու Հայոց Հոգեւոր Երգարուեստը», Բանբեր Մասնադարանի, թիւ 7, էջ 191:
- ⁵ Ետրակնոցում դրանք ԻԸ., Լ., ԼԲ., ԼԳ., ԼԶ., ԼԺ., ԽԲ. երգաչարքերն են՝ էջ 133-142, 149-158, 163-180, 186-199, 212-222, 244-255: Մաշտոցեան երգաչարքերը Ետրակնոցում ընդմիջարկում են Մեծ Պահքի շրջանին վերաբերող որոշ տօների առթիւ օտեղծուած երգերով կամ կանոններով:
- ⁶ Թաճմիզեան, էջ 195:
- ⁷ Մանուկ Արեղեան, Երկեր, Հար. Գ., Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հրատ., 1968, էջ 545-548:
- ⁸ Մնացականեան, էջ 138:
- ⁹ Գրիգոր Յակոբեան, Ետրականների Ժանրը Հայ Միջնադարեան Գրականութեան Մէջ (V-XV դդ.), Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ Հրատ., 1980, էջ 72:
- ¹⁰ Դանիէլ, Գ., 26, 32, 37-45:
- ¹¹ Մնացականեան, էջ 143-144:
- ¹² Մնացականեան, էջ 145:
- ¹³ Մաշտոցեան օրհներգերի մէջբերումները կատարուած են Ետրակնոցի 1853ի Կ. Պոլսի հրատարակութիւնից (էջ 133-255):
- ¹⁴ Յակոբեան, էջ 78:
- ¹⁵ Արեղեան, Երկեր, էջ 545:
- ¹⁶ Յակոբեան, էջ 77:
- ¹⁷ Մնացականեան, էջ 139:
- ¹⁸ Արեղեան, Երկեր, էջ 548:
- ¹⁹ Յակոբեան, էջ 34:
- ²⁰ Սահակ Պարթեւի կանոնական օրհներգերի մէջբերումը եւս կատարուած է Ետրակնոցի 1853ի Կ. Պոլսի հրատարակութիւնից (էջ 255-315):

²¹ Սահակ Վրդ. Ամատունի, Հին Եւ Նոր Պարականոն Կամ Անվաներ Շարականներ, Վաղարշապատ, Երեքարաշարժ Տպ. Մալր Աթոռ Ս. Էջմիածնի, 1911, էջ 87: ԺԲ. դարում Գրիգոր Փոքր Վկայասէրը ստեղծել է Երկրորդ Մաղկազարդին նուիրուած նոր կարգ, իսկ Սահակ Պարթեւի հեղինակած կարգը կցել Առաջին Մաղկազարդի կարգին:

²² Յակոբեան, էջ 87:

²³ Հալր Գարրիէլ Աւետիքեան, Բացատրութիւն Շարականաց, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1814, էջ 216-217:

²⁴ Արեղեան, Երկեր, էջ 549:

THE FIRST ARMENIAN HYMNOLOGISTS
(Summary)

HENRIK BAKHCHINYAN
litart.yerevan@gmail.com

Early medieval Armenian poetry was formed in the first half of the fifth century in the form of church hymnography.

The first original Armenian hymns, which were later on called *Sharakans*, were authored by Mesrop Mashtots and Catholicos Sahak Partev. Both based these hymns on the musical scores they composed for the psaltry which they had compiled based on the Armenian church calendar of feasts (*tonatsiyts*).

Mashtots wrote the repentance *sharakans* of lent, while Sahak Partev wrote the holy week hymns. Both in terms of phrasing and style these were dependent on the biblical texts. Generally, however, they were original both as poems and as musical scores.

Alongside religious themes and concepts, the first Armenian hymns expressed the thoughts, emotions and sentiments of the contemporary individual, as well as his/her human and humane feelings. As such, Mashtots and Sahak Partev were the initiators of Armenian medieval self-authored poetry. This poetry anchored itself on the poetic heritage of Mashtots and Sahak Partev and established its own niche in world poetry.